

**ТЫПАЛОГІЯ БЕЛАРУСКІХ РЭЧЫЎНЫХ НАЗОЎНІКАЎ
PLURALIA TANTUM ПАВОДЛЕ ДЭНАТАТАТЫЎНЫХ І
КАГНІТЫЎНА-ПРАГМАТЫЧНЫХ ПРЫМЕТ**

Стандартным спосабам абазначэння рэчыва з’яўляецца форма адзіночнага ліку. Аднак адзіночналікавую стратэгію наміналізацыі рэчыва парушаюць нешматлікія субстантывы pluralia tantum (далей plt). Калі парадыгмацэнтрычная марфалогія пытанне аб прычынах дэфектнасці парадыгмы слова не ставіла на першае месца, то кагнітыўная лінгвістыка яго проста не можа абысці. З перамяшчэннем акцэнта ў сучасных даследаваннях на інтэрпрэтацыю граматычнай формы як спосабу катэгарызацыі рэчаіснасці, узрастае актуальнасць даследавання анамасеалагічных класіфікацый слоў.

Апісанне лікавай парадыгмы рэчывных назоўнікаў ускладняецца неадназначнай інтэрпрэтацыяй лінгвістычнага паняцця “рэчывнасці”. Граматыкі беларускай мовы называюць рэчывнымі назоўнікі, якія абазначаюць найменні рэчываў аднароднага саставу. Такое азначэнне ўяўляецца ў такой жа ступені аморфным, як і чалавечае ўяўленне аб аморфнасці фізічнага стану рэчыва. Вельмі разнастайна трактуе дэнататаўную сферу “рэчыва” “Вялікі тлумачальны слоўнік рускіх назоўнікаў”. Гэта назоўнікі, якія абазначаюць фізічныя і хімічныя ўласцівасці, біялагічную актыўнасць рэчыва, металы, крышталічныя і парашкападобныя рэчывы, вадкія рэчывы, тлушчавыя і алеістыя рэчывы, сумесі, вязкія масы, газы, прадукты жывой прыроды, фарбавальныя рэчывы, ядавітыя і наркатычныя рэчывы, гаручыя рэчывы і словы, якія называюць частку рэчыва [1, 271 – 293].

Вельмі каштоўнымі для даследавання механізмаў граматычнай катэгарызацыі лексікі з’яўляюцца семантычныя і ідэаграфічныя слоўнікі, якія ставяць на мэце функцыянальна-паняццёвае апісанне класаў слоў. Напрыклад, у “Рускім семантычным слоўніку” лексічныя класы слоў (у тым ліку і рэчывныя назоўнікі) прадстаўлены ў выглядзе іерархічных шматпрыступкавых класіфікацый [3, т. II]. Каштоўнасць такой дробнай дыферэнцыяцыі паняцця “рэчыва” бачыцца ў тым, што складальнікі слоўнікаў імкнуліся рэалізаваць антрапалагічны падыход структуравання субстантыўнай лексікі. Сучасная лінгвістыка робіць спробы вызначыць семантычныя прыкметы субстантыўных разрадаў з улікам перш за ўсё кагнітыўна-прагматычных фактараў. Чалавечаму розуму ўласціва прагматычна-ацэнкавае стаўленне да рэчаіснасці. У працэсе намінацыі і выбары пэўнага ўзору для граматычнага афармлення фрагмента рэчаіснасці чалавек ацэньвае гэты фрагмент візуальна, эмацыянальна, функцыянальна. Як суб’ект-прагматык чалавек фіксуе ў мове такія ўласцівасці аб’екта, якія з’яўляюцца найбольш значнымі, каштоўнымі для жыццядзейнасці,

функцыянальна запатрабаванымі. Сыходзячы з такіх пазіцый апісання Л.В. Калініна ўдакладняе паняцце рэчыўных назоўнікаў наступным чынам: "рэчыўныя назоўнікі абазначаюць тое, з чаго першапачаткова складаецца або ствараецца аб'ект (і яго дэталі) і тое, што патрэбна для працягу яго далейшага існавання, а таксама адходы яго матэрыяльнага існавання. Паколькі самым важным канкрэтным аб'ектам з'яўляецца сам чалавек, то большасць рэчыўных назоўнікаў называе субстанцыі, неабходныя для забеспячэння матэрыяльнага існавання чалавека" [2, 63]. Арыентацыя сучасных даследаванняў на пошук кагнітыўных фактараў наміналізацыі чалавекам-спажывцом рэчыва як сродку жыццезабеспячэння дае магчымасць абазначыць перспектыву вытлумачэння некаторых моўных фактаў перыферыяльных зон, а таксама спрагназаваць іх функцыянаванне.

Абапіраючыся на такі падыход, мы паспрабуем сістэматызаваць паводле дэнататыўных і кагнітыўна-прагматычных прымет множналікавыя рэчыўныя назоўнікі, выбраныя ў слоўніках.

Самую шматлікую групу ўтвараюць назоўнікі, якія абазначаюць "адходы, рэшткі". Сярод іх можна вылучыць: 1) агульныя абазначэнні (*адкіды, рэшткі, адходы, астаткі, дабірки, нечыстоты, наступкі*); 2) адходы, рэшткі вытворчай і побытавай жыццядзейнасці чалавека (*абдзіркі, аб'едкі, абірки, абножкі, абсеўкі, агрэбкі, апілки, ачоскі, вываркі, выгаркі, выграбкі, вымаразкі, выпаркі, высеўкі, выскваркі, выскрабкі, вытапкі, вытрускі, вычаскі, жамерыны, жмакі, зліўкі, лупіны, недапіткі, недапіўкі, падонкі, пазадкі, пазалкі, памыі, паскрэбкі, пацярэбкі, пачаскі, саладзіны, спіткі, сцэдкі, шалупіны*). Гэтая група будзе ўяўляцца больш кампактнай, калі прыцягнуць да аналізу матэрыялы рэгіянальных слоўнікаў: *аббіўкі, аб'едзіны, адбойкі, адвейкі, апаліны (апалкі), асмычыны, абмеці (абмёты, амёты, амеціны, амеці), атрускі, атрэпы (атрэпкі, атрэпіны), аціры, ацягі (ацягіны), ацяробкі, бабавіны, брунькі, вострубы, выбаўткі, жаронкі, жвіны, лупы, камлі, галаўкі, кліңцы, крышчыны, кішчыны, паланкі, памыльніцы, паскубкі, пасеі, пушчыны, плоўшы, попрыскі*. Манатоннасць паслядоўнасці плюральнага афармлення такіх назоўнікаў дазваляе сцвярджаць аб наяўнасці ў беларускай мове моўнага намінацыйнага стандарту. Агульная функцыянальная прымета прадвызначае аднолькавую лікавую арыентаванасць назоўнікаў з такім значэннем. Нельга не заўважыць, што назоўнікі гэтай семантычнай групы ўтвараюць вельмі кампактны дэрывацыйны клас: большасць з іх утвараецца ад дзеясловаў з дапамогай абмежаванага кола суфіксаў (*-к-, -ін-* або нулявога) па словаўтваральнай схеме "працэс – матэрыяльны вынік працэсу". Відавочна, што лікавыя паводзіны вызначаюцца і дыктатам словаўтваральнай сістэмы.

Астатнія рэчыўныя субстантывы *pln* не ўтвараюць шматлікіх дэнататыўна-ідэаграфічных груп, тым не менш яны паддаюцца сістэматызацыі: 1) назоўнікі, якія называюць прадукты фізіялагічнай жыццядзейнасці чалавека і жывёлаў (*белі, брулі, ваніты, воды, выпоўзіны, газы, слінкі, соплі, смаркачы, харкі, экскрэменты, экскрэты*); 2)

касметычныя сродкі (*духі, цені, румяны*); 3) назвы класаў хімічных і мінеральных рэчываў (*адклады, вывяржэнні, гразі, міязмы, полівітаміны, поліметалы, прамсцёкі, сублиматы, хімікаліі*). Астатнія назоўнікі не ўтвараюць груп: *ападкі, бялілы, вяршкі, дрожджы, крупы*.

Асобны клас складаюць назоўнікі, плюральная форма якіх з’яўляецца вынікам лексікалізацыі. Як правіла, у граматыках у першую чаргу называецца семантычнае прырашчэнне ‘від, гатунак’, якое афармляецца плюральнымі флексіямі ў выніку катэгарызацыі рэчыва як злічальнага аб’екта (*віны, сыры*). Аднак беларускія слоўнікі не фіксуюць плюральнааформленае значэнне ‘від, гатунак’, таму аналіз кагнітыўных параметраў плюралізацыі назваў рэчываў з гэтым значэннем можна праводзіць толькі кантэкстуальна. Яшчэ адным тыпам полісеміі, за якім у граматыцы замацаваўся статус рэгулярнага і прадказальнага віда лексікалізацыі форм множнага ліку, з’яўляецца семантычны зрух ‘рэчыва’ → ‘прастора, працягласць’. Аднак у адрозненне ад інтэрпрэтацыі ‘від, гатунак’, прасторавае значэнне закранае вельмі невялікую колькасць рэчываў назоўнікаў. У беларускай лексікаграфіі гэты тып полісеміі зафіксававаны толькі ў назоўнікаў *аўсы, воды, жыты, льды, (і)льны, пяскі*.

Кампактную і дастаткова шматлікую (калі ўлічваць рэгіянальныя слоўнікі) групу ўтвараюць назоўнікі, якія называюць стравы: *буракі, гультай, мундзіры, камы, крышаны, патапцы, тушонікі, рулі, тэфтэлі, цалкі і інш.* Як правіла, гэтыя назвы з’яўляюцца вынікам метафарычнага або метанімічнага пераносу. Аднак семантычныя механізмы плюралізацыі вытворных гэтай групы патрабуюць самастойнага аналізу, бо кагнітыўныя параметры іх лексікалізацыі неаднолькавыя.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што плюральнааформленыя рэчываўныя назоўнікі паддаюцца тыпізацыі паводле дэнататыўна-ідаэаграфічных прымет.

Літаратура

1. Большой толковый словарь русских существительных: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы / Под ред. Л.Г. Бабенко. – М.: АСТ – ПРЕСС КНИГА, 2009. – 864 с.
2. Калинина, Л.В. К вопросу о критериях выделения и отличительных приметах лексико-грамматических разрядов имен существительных / Л.В. Калинина // Вопросы языкознания. – 2007. -- № 3. – С. 55 – 70.
3. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Азбуковник, Т. 2, 2002.